

شناخت و ارزیابی (اولویت‌بندی) عوامل، گدھا و ژنوم‌های ژئوپلیتیک ترکیه در تدوین چشم‌انداز سیاست دفاعی جمهوری اسلامی ایران

ناصر سلطانی^۱
ناصر اصغری^۲
مسعود مصدق^{۳*}

چکیده

هدف از این پژوهش شناخت و ارزیابی (اولویت‌بندی) عوامل (ثابت و متغیر)، گدھا و ژنوم‌های ژئوپلیتیک ترکیه در تدوین چشم‌انداز سیاست دفاعی جمهوری اسلامی ایران می‌باشد؛ لذا از حیث هدف کاربردی و به لحاظ نوع روش و ماهیت از انواع تحقیقات «توصیفی موردی یا ژرفانگر»^۱ است. جامعه آماری شامل اساتید و صاحب‌نظران دانشگاهی و نظامی آشنا به موضوع پژوهش شامل دو گروه از خبرگان (مصاحبه‌شوندگان به تعداد ده تن که به صورت کاملاً هدفمند انتخاب گردیده‌اند) و پاسخگویان به پرسشنامه (۵۹ تن که به روش نمونه‌گیری تصادفی طبقه‌ای انتخاب گردیده‌اند)، بنابراین ابزار جمع‌آوری داده‌ها و اطلاعات پژوهش عبارت است از: مصاحبه، پرسشنامه محقق ساخت و مطالعات کتابخانه‌ای. روش تجزیه و تحلیل داده‌های کیفی، تحلیل محتوا و برای آزمون فرضیه‌های پژوهش از آمار توصیفی (محاسبه ضریب میانگین) و آمار استنباطی (مقایسه زوجی و رتبه‌بندی فریدمن) استفاده شده است. یافته‌های پژوهش دال بر شناسایی ۷۷ عامل، گد و ژنوم ژئوپلیتیک ترکیه موثر بر تدوین چشم‌انداز سیاست دفاعی ج.ا.ایران است که با توجه به گدگذاری‌های انجام شده به ۳۴ عامل تلخیص و تقلیل یافته‌اند. از مجموع این عوامل ۹ عامل ثابت، ۵ عامل متغیر، ۲۰ گد و ژنوم ژئوپلیتیک که مهمترین آن‌ها به ترتیب رتبه‌بندی فریدمن عبارتند از: عضویت ترکیه در ناتو و استقرار سپر موشکی در آن کشور، روابط و مناسبات ترکیه با ایالات متحده آمریکا، ساختار و قدرت ارتش ترکیه، موقعیت ژئوپلیتیک و ژئواستراتژیک ترکیه، ساختار سیاسی قدرت، سیاست خارجی، نقش‌آفرینی نیابتی و روابط با رژیم صهیونیستی. همچنین با توجه به سایر یافته‌های پژوهش نقش و اثر گدھا و ژنوم‌های ژئوپلیتیک ترکیه در مقایسه با عوامل ژئوپلیتیک (ثابت و متغیر) بر تدوین سیاست دفاعی ج.ا.ایران به میزان قابل توجهی بیشتر است.

کلید واژه‌ها:

عوامل ژئوپلیتیک ترکیه؛ گدھای ژئوپلیتیک ترکیه؛ ژنوم‌های ژئوپلیتیک ترکیه عضویت در ناتو؛ سیاست دفاعی ج.ا.ایران

^۱ - استادیار گروه جغرافیای دانشگاه اورمییه

^۲ - استادیار گروه جغرافیای طبیعی دانشگاه محقق اردبیلی

^۳ - عضو هیات علمی دانشگاه فرماندهی و ستاد آجا

مقدمه

سیاستگذاری دفاعی یا سیاست دفاعی یکی از حوزه‌های تخصصی سیاستگذاری است که تاکنون کمتر مورد بررسی قرار گرفته است؛ با این وجود، سیاست دفاعی به دلیل اینکه با امنیت ملی و سرنوشت ملت‌ها و کشورها بستگی و رابطه دارد از اهمیت بسیار زیادی برخوردار است. به نظر صاحب‌نظران، سیاست دفاعی همچون دیگر سیاست‌های ملی، محصول کنش متقابل بین عوامل گوناگون است. این عوامل عبارتند از: فرهنگ دفاعی ناشی از تجارب تاریخی، افکار عمومی، صنایع دفاعی، عوامل جمعیتی، قدرت اقتصادی، اهداف رقابتی بالقوه، چشم‌انداز و محیط ژئوپلیتیک جهانی و منطقه‌ای (اُتر، ۱۳۸۰، ۱۲). بنابر این سیاست دفاعی مقوله‌ای کلان و راهبردی است. یا به عبارتی دیگر سیاست دفاعی، چارچوبی برای هماهنگ کردن ابزارهای نظامی، اقتصادی، سیاسی و فرهنگی از سوی دولت‌ها برای رفع تهدیدات و برقراری ثبات و امنیت در کشور است. در این هماهنگی عوامل ژئوپلیتیکی (عوامل ثابت و متغیر) از مهم‌ترین و اصلی‌ترین ملاحظات است که جهت تدوین و چشم‌اندازسازی سیاست‌های دفاعی باید مورد توجه باشد؛ زیرا عوامل ژئوپلیتیکی می‌تواند برای هر بازیگری در واحد سیاسی خود، فرصت‌ها و یا محدودیت‌های را به وجود آورند.

در این میان ترکیه و ایران نیز به‌عنوان دو قدرت منطقه‌ای^۱ و همچنین به‌عنوان همسایگان یک قدرت متلاشی شده (شوروی سابق) و با توجه به مسائل ژئوپلیتیک جدید منطقه غرب آسیا و همچنین گسترش ناتو به سمت شرق، دارای بیشترین تحولات ژئوپلیتیکی بوده‌اند. این دو کشور در منطقه استراتژیک خاورمیانه (غرب آسیا) با توجه به اهمیت، ویژگی‌ها و تحولات ژئوپلیتیکی جهانی، دارای فرصت‌های زیادی برای همگرایی و یا رقابت بر سر نقش‌آفرینی در نظم نوین منطقه‌ای و جهانی می‌باشند. علاوه بر این بررسی حوادث و رویدادهای تاریخی مبین این واقعیت است، که ایران و شبه جزیره آناتولی همواره از اهمیت ژئوپلیتیکی زیادی برخوردار بوده و نقش مهمی در حفظ صلح و سیانت منطقه‌ای و جهانی ایفا نموده‌اند. ترکیه به‌عنوان یک بازیگر قدرتمند در منطقه پیرامونی جمهوری اسلامی ایران در حوزه ژئوپلیتیک شمال غربی، از جنبه‌های مختلفی مانند روابطش با دولت آمریکا و نزدیکی به رژیم صهیونیستی، عضویت در ناتو، رقابت با ایران در آسیای مرکزی و قفقاز به عنوان یک قدرت منطقه‌ای، موضع‌گیری و سیاست‌های ترکیه در قبال سوریه به‌عنوان متحد استراتژیک ایران و همچنین ایده‌پردازی‌های این کشور مبنی بر توسعه نظم منطقه‌ای ترکیه در خاورمیانه (غرب آسیا) و دیدگاه‌هایش در خصوص جریان‌های تکفیری از جمله داعش، همگی

۱. در تعریف قدرت منطقه‌ای آمده است، یک قدرت منطقه‌ای از نظر جغرافیایی بخشی از یک منطقه تعریف شده است که قادر می‌باشد در برابر هر نوع ائتلافی در منطقه مقاومت کند و به میزان زیادی در امور منطقه تاثیرگذار است (خرم-شاد، ۱۳۹۳: ۸).

ملاحظات است که باید در سیاست‌های دفاعی کشور جمهوری اسلامی ایران بررسی و به عنوان گداهای ژئوپلیتیکی شناسایی، ارزیابی و تحلیل شوند. (مرادیان، احدی، نورانیان، ۱۳۹۴، ۱۴-۱۰). در همین راستا، مطالعه متون ژئوپلیتیک و روابط بین‌الملل، بیانگر این واقعیت است که روابط و مناسبات میان ملت‌ها با اساس شاخص‌هایی مانند: هماهنگی، همکاری، ائتلاف؛ اتحاد و همگرایی مورد سنجش و ارزیابی قرار می‌گیرند؛ اما به‌طور کلی روابط خارجی ایران با همسایگانش، همواره دارای درجه‌ای از تنش توأم با رقابت می‌باشد؛ این مسئله نشانگر این است که ایران و ترکیه علی‌رغم داشتن مشترکات تاریخی و فرهنگی طولانی، به لحاظ اختلاف در ایدئولوژی و جهان‌بینی؛ نوع حکومت و تفاوت در درک مسائل ژئوپلیتیک و بین‌الملل احتمالاً هرگز نمی‌توانند بطور کامل با هم سازگار شوند (مینایی، ۱۳۸۶، ۲۳۱-۲۳۰). به طوری که دامنه‌ی این اختلاف می‌تواند از رقابت، واگرایی تا تهدید و جنگ نیز متغیر باشد. از این‌رو شناخت عوامل و عناصر ژئوپلیتیک محیط پیرامونی کشور و برآورد استراتژیک آن به منظور تدوین چشم‌انداز سیاست‌های دفاعی کشور از مسائل بسیار ضروری و حائز اهمیت است؛ زیرا سیاست دفاعی به عنوان یک مقوله نرم در کنار تسلیحات و تجهیزات نظامی در تولید و ارتقای قدرت دفاعی کشور نقش اساسی دارد (عسگری، آقاجانی، ۱۳۹۱، ۷). بدین ترتیب ضرورت‌های امنیت ملی ایجاد می‌کند، ایران با ادراک دقیق محیط ژئوپلیتیکی پیرامونی خود و برآورد استراتژیک آن نسبت به تدوین سیاست دفاعی کشور اقدام و مسائل راهبرد دفاعی و امنیتی خود را بر اساس ارزیابی‌های محیطی و در نظر گرفتن عوامل ژئوپلیتیکی تبیین نماید. بنابر این پرسش اصلی این پژوهش مبنی بر پاسخگویی به این سوال اساسی است که: عوامل (ثابت و متغیر)، گداه و ژنوم‌های ژئوپلیتیک ترکیه در تدوین چشم‌انداز سیاست دفاعی ج.ا.ایران کدامند؟ و کدامیک از اولویت و اثربخشی بیشتری برخوردارند؟

اهمیت و ضرورت پژوهش

ضرورت تبیین و ارزیابی جایگاه عوامل، گداه و ژنوم‌های ژئوپلیتیک ترکیه در تدوین چشم‌انداز سیاست‌های دفاعی جمهوری اسلامی ایران، زمانی بیشتر درک خواهد شد که بدانیم برابر نظر سنجی موسسه زاگی^۱، در سال ۲۰۰۶ میزان حمایت از حمله‌ی نظامی علیه تاسیسات هسته‌ای ایران در کشورهای منطقه بسیار پایین‌تر از نظر سنجی مشابه در سال ۲۰۱۲ بوده است و نکته بسیار مهم در این ارزیابی که به شرح جدول شماره ۱-۱ ارائه می‌گردد، دیدگاه دولت و مردم ترکیه در خصوص مقابله با برنامه هسته‌ای ایران است؛ به‌طوری‌که در میان هشت کشور امارات، عربستان سعودی، کویت، مراکش، اردن و پاکستان، ترکیه به ترتیب در سال ۲۰۰۶، ۲۷ درصد با حمله نظامی به تاسیسات

¹ - Zoghbi

هسته‌های ایران موافق و در سال ۲۰۱۲، این میزان به ۵۱ درصد افزایش یافته است. این موضوع حاکی از آن است که هرچند در حال حاضر سیاست خارجی ایران موفق به توافق هسته‌ای با کشورهای ۵+۱ گردیده است اما نباید نسبت به دیدگاه کشورهای منطقه نسبت به ایران بی‌تفاوت بود.

جدول شماره ۱: حمایت از حمله نظامی به تاسیسات هسته‌ای ایران توسط اجماع جهانی^۱ (به درصد)

ترکیه	پاکستان	اردن	مراکش	مصر	کویت	عربستان	امارات	
۲۷	۱۱	صفر	۱۴	۱۵	۳	۶	۵	۲۰۰۶
۵۱	۲۹	۳۴	۲۶	۳۹	۱۷	۳۶	۲۹	۲۰۱۲

به طور کلی با توجه به مطالب مذکور ضرورت و اهمیت انجام این پژوهش را می‌توان در موارد زیر خلاصه نمود:

- چشم‌اندازسازی سیاستگذاری دفاعی ج.ا.ایران؛ یا بهره‌گیری از تحلیل‌های جغرافیایی ترکیه برای پیش‌بینی و تدوین سیاست‌ها و روندهای دفاعی کشور در یکی از مهم‌ترین حوزه ژئوپلیتیکی پیرامونی و مبنایی برای جهت‌دهی به دیپلماسی دفاعی ج.ا.ایران در قبال ترکیه.
- تولید ادبیات جدید در پیوند مسائل ژئوپلیتیک و سیاست دفاعی کشور؛
- شناخت مسائل ژئوپلیتیک ترکیه و دستیابی به واقعیت‌های سیاسی و ژئوپلیتیکی آن کشور به عنوان مهم‌ترین همسایه ایران و اصلاح راهبرد سنتی سیاستگذاری دفاعی ج.ا.ایران در مقابله با ترکیه؛ از طریق شناسایی و اولویت‌بندی عوامل ژئوپلیتیک ترکیه (عوامل ثابت و متغیر) و ارزیابی اثرات این عوامل بر سیاست دفاعی ایران؛
- بررسی و برآورد استراتژیک حضور نظامی نیروهای ناتو در محیط پیرامونی ج.ا.ایران و خاک ترکیه؛
- تهدید شناسایی ناشی از استقرار سپر دفاع موشکی ناتو در ترکیه و ارائه راه‌کار مناسب در این جهت.

هدف پژوهش

شناخت و ارزیابی (اولویت‌بندی) جایگاه عوامل (ثابت و متغیر)، گدھا و ژنوم‌های ژئوپلیتیک ترکیه در تدوین چشم‌انداز سیاست دفاعی جمهوری اسلامی ایران.

^۱ . سالنمای امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران (تحولات راهبردی ۱۳۹۳؛ چشم‌انداز ۱۳۹۴). شورای نویسندگان (۱۳۹۳).

تهران، پژوهشکده مطالعات راهبردی (غیر انتفاعی) و سازمان عقیدتی سیاسی ارتش ج.ا.ایران.

پرسش‌های پژوهش

الف) پرسش اصلی پژوهش:

عوامل (ثابت و متغیر)، گدھا و ژنوم‌های ژئوپلیتیک ترکیه در تدوین چشم‌انداز سیاست دفاعی ج.ا.ایران کدامند و کدامیک از اولویت‌بندی و اثربخشی بیشتری برخوردار است؟

ب) پرسش‌های ویژه پژوهش:

۱. از میان ابعاد عوامل (ثابت و متغیر)، گدھا و ژنوم‌های ژئوپلیتیک ترکیه، کدامیک در تدوین

چشم‌انداز سیاست دفاعی ایران دارای اثربخشی بیشتری است؟

۲. از میان مجموع عوامل (ثابت و متغیر)، گدھا و ژنوم‌های ژئوپلیتیک ترکیه در تدوین چشم‌انداز

سیاست دفاعی ج.ا.ایران از اولویت بیشتری برخوردار است؟

فرضیه‌های پژوهش

۱. از میان عوامل (ثابت و متغیر)، گدھا و ژنوم‌های ژئوپلیتیک ترکیه، گدھا و ژنوم‌های

ژئوپلیتیک ترکیه در تدوین چشم‌انداز سیاست دفاعی ایران دارای اثربخشی بیشتری است.

۲. از میان مجموع عوامل (ثابت و متغیر)، گدھا و ژنوم‌های ژئوپلیتیک ترکیه، عضویت در ناتو و

استقرار سپر موشکی در آن کشور از اولویت بیشتری جهت تدوین چشم‌انداز سیاست دفاعی

ج.ا.ایران برخوردار است.

مواد و روش پژوهش

جامعه‌ی آماری، جامعه‌ی نمونه و روش نمونه‌گیری

این پژوهش به لحاظ هدف از نوع کاربردی بوده و از نظر روش و ماهیت از انواع، پژوهش‌های

«توصیفی موردی یا ژرفاگر»^۱ می‌باشد. جامعه مورد مطالعه در این پژوهش با توجه به مسئله و موضوع

پژوهش مبنی بر شناخت و ارزیابی (اولویت‌بندی) جایگاه عوامل ژئوپلیتیک ترکیه در تدوین چشم‌انداز

سیاست‌های دفاعی جمهوری اسلامی ایران؛ بر عوامل ژئوپلیتیک ترکیه و همچنین بر سیاست دفاعی

ایران منطبق است. از این‌رو به لحاظ تخصصی بودن موضوع و محدود بودن صاحب‌نظران خبره در

حوزه ژئوپلیتیک ترکیه جامعه نمونه به شرح زیر می‌باشد:

^۱ - Mixed Methods Research.

- جامعه نمونه در مرحله کیفی (مصاحبه): در این مرحله، تعداد ده تن از صاحب‌نظران دانشگاهی و نخبگان نظامی^۱ به منظور مصاحبه نیمه‌ساختار یافته به صورت کاملاً هدفمند، جهت شناسایی عوامل و گداهای ژئوپلیتیک ترکیه موثر بر سیاست دفاعی ج.ا.ایران، انتخاب گردیده‌اند.
- جامعه نمونه در مرحله کمی (پرسشنامه): در این مرحله نیز جامعه نمونه بر اساس نمونه‌گیری تصادفی طبقه‌ای^۲ انتخاب گردیده است. بر همین اساس، پرسشنامه محقق ساخت (بر اساس طیف ۵ گزینه‌ای لیکرت) میان جامعه نمونه تحقیق به تعداد ۵۹ نفر از خبرگان مسائل دفاعی و دانشگاهی که در زمینه مسائل ژئوپلیتیک دارای مطالعات و تجربه هستند توزیع گردیده است.

روش گردآوری اطلاعات و تجزیه و تحلیل آن

در این پژوهش با استفاده از روش کتابخانه‌ای و همچنین استفاده از ابزار مصاحبه و پرسشنامه، نسبت به جمع‌آوری اطلاعات اقدام گردیده است. در بخش کیفی با تجزیه و تحلیل اطلاعات مندرج در مصاحبه‌های انجام شده، طی دو مرحله گدگذاری اولیه و گدگذاری نهایی نسبت به شناسایی ۷۷ عامل، گد و ژنوم ژئوپلیتیک ترکیه که بر تدوین سیاست دفاعی ایران موثرند اقدام گردیده و سپس با اتمام مراحل گدگذاری در مرحله دوم و تلخیص داده‌ها این عوامل از ۷۷ مولفه به ۳۴ مولفه تلخیص و تقلیل یافته و با مفاهیم مشترک در یکدیگر ادغام گردیده است. سپس برای تجزیه و تحلیل داده‌های کمی از روش‌های آمار توصیفی و استنباطی به‌منظور آزمون فرضیه‌های پژوهش و به‌کارگیری نرم‌افزار SPSS استفاده گردیده است.

چارچوب و مبانی نظری

ژئوپلیتیک

روند تاریخی و تحولات ژئوپلیتیک از سال ۱۸۹۷م، توسط فردریش راتزل آلمانی طی نظریه‌ای در باب جغرافیای سیاسی مطرح گردید که مبنای آن دولت را مانند یک موجود زنده که با تغذیه (گسترش سرزمین‌ها) قادر به زندگی می‌دانست، معرفی می‌کرد. در همین رابطه شاگرد سوئدی او بنام رودولف کیلن در سال ۱۸۹۹م برای اولین بار از واژه ژئوپلیتیک استفاده کرد. تعبیر او از این واژه، تاثیر عوامل جغرافیایی در سیاست بین‌الملل بود و از آن زمان تاکنون تعابیر متفاوتی از این اصطلاح ارائه شده است که در بعضی موارد و به اشتباه مترادف با جغرافیای سیاسی نیز به کار رفته است. تعریف ژئوپلیتیک با ارائه‌ی یک معنی ویژه، کار بسیار دشواری است؛ زیرا مفاهیمی نظیر ژئوپلیتیک تمایل به تغییر و تحول

^۱ . اساتید و اعضای هیئت علمی دانشگاه فرماندهی و ستاد ارتش جمهوری اسلامی ایران.

^۲ . طبقات نمونه‌گیری تصادفی شامل اساتید دانشگاه‌های آجا در رتبه‌های (استادیاری و مربیان) می‌باشد.

دارند، همانطور که دوره‌های تاریخی و ساختارهای نظم جهانی متحول می‌شوند (شهبلائی، مهرنیا و ولیوندزمانی، ۱۳۸۸:۳۸). ژئوپلیتیک را شاید بتوان به‌عنوان یک مفهوم اعتباری که از زیربنای راستین بی‌بهره است و به نسبت مقتضیات زمان و شرایط محیطی - جغرافیایی پدیدار آمده، مفهومی دگرگون شده و متغیر تفسیر و تعریف نمود. ساده‌ترین تعریف ژئوپلیتیک عبارت است از بررسی و مطالعه اثر عوامل جغرافیایی روی سیاست‌های دگرگون شونده جهانی. از این دیدگاه است که به نظر می‌رسد ژئوپلیتیک عمده توجه خود را بر روی اشکال دگرگون شونده سلسله مراتب قدرت در جهان که خود دست‌آورد بازی‌های سیاسی جهانی قدرت است، متمرکز می‌کند (مجتهدزاده، عسگری، ۱۳۸۹: ۶۶). به همین جهت است که به اعتقاد بسیاری از نظریه‌پردازان پُست مدرنیسم تمامی مفاهیم دارای تاریخ و جغرافیا هستند و مفهوم ژئوپلیتیک نیز در شمول همین قاعده قرار دارد (اتوتایل، ۱۳۸۰: ۲۱). در این پژوهش تلاش گردیده است مفاهیمی و تعاریفی از ژئوپلیتیک ارائه گردد که بیشتر مورد استفاده قرار دارند. البته بیان این مطلب نیز ضروری است که مباحث ژئوپلیتیک معمولاً در چارچوب مفاهیم گوناگون پیگیری می‌شود که این مفاهیم به‌طور پیوسته مورد تغییر و دگرگونی است؛ در مجموع می‌توان منابع ارائه‌کننده تعابیر ژئوپلیتیکی را به دو دسته تقسیم کرد: مفاهیمی که از سوی اندیشمندان جغرافیای سیاسی و ژئوپلیتیک تاکنون مطرح شده و همچنین مفاهیمی که از سوی سیاستمداران بیان گردیده است. از این‌رو به‌تعدادی از تعاریف و دیدگاه‌های مختلف در خصوص مفهوم ژئوپلیتیک به‌شرح زیر اشاره می‌پردازیم. نکته قابل توجه در خصوص تعریف ژئوپلیتیک این است که این اصطلاح محصول زمان خودش بوده و تعاریف آن بر همین اساس تکامل یافته است.

- رابرت استروس هوپ (۱۹۴۲): ژئوپلیتیک یک طرح جهانی استراتژی است که از سوی نظریه‌پردازان دهه ۱۹۲۰ آلمان به‌طور استادانه‌ای پرداخت شده است. این طرح کلان هدف و چرایی غلبه و پیروزی را نشان می‌دهد و استراتژیست نظامی را در جهت ساده‌ترین روش پیروزی هدایت می‌کند (Gray, 1977: 19).
- کولین اس‌گری (۱۹۷۷): ژئوپلیتیک عبارت است از روابط تغییرناپذیر بین جغرافیا و قدرت استراتژیک؛ این تعریف بیانگر رابطه میان عوامل جغرافیا با قدرت نظامی است.
- عزت‌الله عزتی: ژئوپلیتیک که معنای لغوی آن سیاست زمین است نقش عوامل محیط جغرافیایی در سیاست ملل بررسی می‌شود (عزتی، ۱۳۷۷: ۱). ژئوپلیتیک درک واقعیت‌های محیط جغرافیایی به‌منظور دستیابی به قدرت، به‌نحوی که بتوان در بالاترین سطح وارد بازی جهانی شد و منافع ملی و حیات ملی را حفظ کرد (عزتی، ۱۳۸۰: ۷).
- پیروز مجتهدزاده: ژئوپلیتیک یا سیاست جغرافیایی عبارت است از: اثر محیط و اشکال یا پدیده‌های محیطی، مانند موقعیت جغرافیایی، شکل زمین، منابع کمیاب، امکانات ارتباطی و

انتقالی (زمینی، دریایی، هوایی و فضایی) وسایل ارتباط جمعی و... را در تصمیم‌گیری‌های سیاسی به‌ویژه در سطح منطقه‌ای و جهانی (مجتهدزاده، ۱۳۸۱: ۱۲۸). به تعبیر دیگر، ژئوپلیتیک از جهتی، عبارت است از مطالعه ترتیب و توالی قدرت در جهان سیاسی (مجتهدزاده، ۱۳۸۴: ۶۶).

- سائول برنارد کوهن: ژئوپلیتیک مدرن عبارت است از تحلیل علمی عوامل جغرافیایی حاکم بر روابط بین‌الملل و هدایت‌کننده تعاملات سیاسی که در این راستا، مباحث بحث انگیز فراوانی را نیز پشت سر گذاشته است. ژئوپلیتیک همچنین به‌عنوان تحلیل تعامل میان زمینه‌های جغرافیایی و دیدگاه‌های مرتبط با آن از یکسو و فرایندهای سیاسی از سوی دیگر تعریف می‌شود. زمینه‌های جغرافیایی و فرایندهای سیاسی هر دو پویا بوده و بر هم تأثیر می‌گذارند. ژئوپلیتیک پیامدهای این تعامل را مورد بررسی قرار می‌دهد (برناردکوهن، ۱۳۸۹: ۴۳).

- حافظ‌نیا: ژئوپلیتیک علم مطالعه روابط متقابل جغرافیا، قدرت و سیاست و کنش‌های ناشی از ترکیب آن‌ها با یکدیگر. ترکیب سه عنصر جغرافیا، قدرت و سیاست الگوی رفتاری گروه-های متشکل انسانی را نسبت به یکدیگر تعیین می‌کند. که می‌توان آن‌ها را در اشکال رفتاری مختلفی شامل موارد زیر ملاحظه کرد: نوسان قدرت، رقابت، همگرایی، واگرایی، نفوذ، بحران، سلطه، زیر سلطه، ائتلاف، صلح، همکاری، جنگ، امنیت، آرامش و ثبات، تجارت و مبادله و... (حافظ‌نیا، ۱۳۹۰: ۳۷).

با توجه به تعاریف و روندهای ارائه شده می‌توان گفت ژئوپلیتیک از زمان پیدایش تاکنون به پنج شکل خود را نشان داده است: دوره نخست، ژئوپلیتیک سنتی - دوره دوم، ژئوپلیتیک کلاسیک - دوره سوم، ژئوپلیتیک مدرن - دوره چهارم، ژئوپلیتیک پست مدرن (یزدان‌پناه-رو، ۱۳۹۳: ۵۸) و دوره پنجم، ژئوپلیتیک که بیانگر پیوستگی جغرافیای فیزیکی با جغرافیای نظامی و عوامل استراتژیک به‌ویژه قدرت در سال‌های آغازین قرن ۲۱م بدون در نظر گرفتن محدودیت‌های زمینی است. این در حالی است که در روندهای جدید محیط‌های استراتژیک و ژئوپلیتیک تنها توسط یک بُعد از قدرت تعیین نمی‌شوند، بلکه همه عوامل و عناصر (کُد‌ها) ژئوپلیتیک در آن موثرند (پیشین: ۶۷). بنابر این تعریف مورد پذیرش ژئوپلیتیک در این پژوهش به‌عنوان یک مفهوم اعتباری بر تعاریف ارائه شده مبنی بر درک واقعیت‌های محیط جغرافیایی به‌منظور دستیابی به قدرت (عزت‌ی: ۱۳۸۰) و کنش متقابل ناشی از ترکیب جغرافیا، سیاست و قدرت (حافظ‌نیا: ۱۳۹۰) متمرکز است.

عوامل ژئوپلیتیک

عواملی که در ژئوپلیتیک موثرند به دو دسته عوامل ثابت و متغیر تقسیم می‌شوند. عوامل ثابت در حقیقت همان پدیده‌های طبیعی و جغرافیایی هستند و عوامل متغیر که ممکن است برخی از آن‌ها نیز منشاء طبیعی داشته باشند به دلیل کمیت‌پذیر بودن، جزء عوامل متغیر محسوب می‌شوند. موقعیت جغرافیایی در بین عوامل ثابت و انسان (جمعیت) بین عوامل متغیر، نقش دو قطب اصلی را در تحلیل‌های ژئوپلیتیکی ایفا می‌کنند. از سایر عوامل ثابت می‌توان به موقعیت کشور و اشکال مختلف آن، موقعیت استراتژیک، فضا و تقسیمات آن، وسعت خاک، وضع توپوگرافی، شبکه آب‌ها اشاره کرد و عوامل متغیر ژئوپلیتیک به‌طور کلی شامل مواردی است مانند: جمعیت، منابع طبیعی، نهادهای سیاسی و اجتماعی می‌شوند. نهادهای اجتماعی بر پایه رژیم سیاسی، سازمان اقتصادی، تاریخ و اعتقادات یک ملت پایه‌گذاری می‌شود (عزتی، ۱۳۹۳: ۱۰۴-۷۶).

گدهای ژئوپلیتیک^۱

این مفهوم که توسط پیتر تایلور جغرافیدان سیاسی انگلیسی وضع شد عبارت است از نوعی نتیجه استدلال ژئوپلیتیکی عملیاتی که شامل مجموعه‌ای از پیش فرض‌های سیاسی - جغرافیایی مربوط به زیر ساخت سیاست خارجی یک کشور است. بنابر این گدهای ژئوپلیتیکی هر کشور اختصاصی آن کشور است و کشورها سعی می‌کنند برای رسیدن به منافع و اهداف خود بر گدهای ژئوپلیتیکی دیگران تاثیر گذاشته و آن را مورد هدف قرار می‌دهد. گدهای ژئوپلیتیکی به‌عنوان پیش فرض‌های استراتژیکی عناصر و شکل دهند سیاست خارجی یک کشور نسبت به یک کشور دیگر را برنامه‌های تصویری و ذهنی نیز می‌نامند که یک کشور آن را بر اساس ادارک و ارزیابی خود از اهمیت استراتژیکی مکان‌های جغرافیایی ماورای مرزهای خود و نیز پناسیل تهدیدی که تولید می‌کنند می‌سازد. گدهای ژئوپلیتیکی در سه سطح محلی، منطقه‌ای و جهانی عمل می‌کنند. این گدها در سطح محلی به ارزیابی کشورهای همسایه و در سطح منطقه‌ای به مکان‌ها و فضاها جغرافیایی منطقه و کشورهای ماورای همسایگان توسط قدرت‌های بالفعل و بالقوه منطقه‌ای که سعی بر گسترش قدرت خود در منطقه را دارند مورد ارزیابی قرار می‌دهد. در نهایت در سطح جهانی و گروهی حکومت تنها چند کشور معدود، گدهای ژئوپلیتیکی جهان شمول را تعیین می‌کنند. بنابر این همه کشورهای جهان دارای

¹ . Geopolitical Codes.

کدهای ژئوپلیتیکی محلی هستند و در سطح منطقه‌ای تعداد زیادی و در سطح جهانی فقط چند کشور دارای کد ژئوپلیتیکی جهانی می‌باشند (حافظ‌نیا، ۱۳۹۰: ۱۴۵-۱۴۴). جهت‌گیرهای سیاست خارجی ترکیه بر محوریت هویت لائیک و ناسیونالیسم ترکی (ولیکلی-زاده، ۲۵۵، ۱۳۹۴)، تعلقات و بحران‌های ژئوپلیتیکی و ارتباطش با آمریکا و رژیم صهیونیستی اسرائیل و همچنین رقابت‌های منطقه‌ای مانند رقابت در آسیای مرکزی با ایران از جمله کدهای ژئوپلیتیکی ترکیه هستند.

ژنوم‌های ژئوپلیتیک

ژنوم‌های ژئوپلیتیک، نقشه جغرافیایی ژنتیک سیاست در داخل یک کشور است که اثرات زیادی در شکل دادن به رفتارهای نظام سیاسی در نظام بین‌الملل دارد. همان‌گونه که انسان‌ها بنا بر نقشه ژنتیک خود عمل می‌کنند، کشورها را نیز کدهای ژنتیک راهبری می‌کنند. ژنوم ژئوپلیتیک یا نقشه ژنگان سیاست جغرافیایی یک کشور به‌عنوان کدهای ژئوپلیتیک از طرف کشورهای رقیب دانسته شده و برنامه‌های تصوری و ذهنی سیاست خارجی یک کشور نسبت به کشور هدف را راهبری می‌کند. یک کشور بر اساس نقشه ژنگان خود سیاست خارجی خود را سازمان می‌دهد و کشور رقیب با توجه به کدهای ژئوپلیتیک موجود در آن کشور سعی بر خنثی‌سازی سیاست‌های خارجی آن کشور دارد (خلیلی، صیادی و حیدری، ۱۳۹۱: ۴۰).

کد ژئوپلیتیک در هشت مورد با ژنوم متفاوت است: کد ژئوپلیتیک همان ژنوم‌های ژئوپلیتیک موجود در کشور رقیب یا کشور هدف است. ژنوم ژئوپلیتیک همان واقعیت‌های جغرافیایی موجود در کشور محدوده مرزهای سیاسی خودی است. کد ژئوپلیتیک در حوزه مطالعاتی مباحث مربوط به ژئوپلیتیک است در حالیکه ژنوم ژئوپلیتیک در حوزه مطالعاتی جغرافیایی سیاسی است. از برقراری ارتباط موثر بین ژنوم‌های خودی با کدهای کشور رقیب، یک سیاست خارجی بر مبنای واقعیت و به‌دور از آرمان‌گرایی شکل می‌گیرد. ژنوم با امکانات ملی نیز اختلاف معنی دارد. زیرا امکانات ملی به آن دسته از مولفه‌های جغرافیایی و انسانی گفته می‌شود که موجب قدرت ملی شود. این مولفه‌ها در دوران‌های مختلف زمامداری، ممکن است متفاوت باشند. اما ژنوم ژئوپلیتیک تمام عواملی را که در قدرت ملی یک کشور نقش مثبت و منفی دارد، به‌صورت بالفعل و بالقوه مورد مطالعه قرار می‌دهد. کد ژئوپلیتیک در حوزه مطالعات سیاست داخلی قرار داشته و در راستای جلب رضایت ملت و توجیه داخلی و بسترسازی خارجی به‌کار گرفته می‌شود (پیشین: ۴۱).

ژئوپلیتیک ترکیه

در این پژوهش منظور از ژئوپلیتیک ترکیه شناخت و اولویت‌بندی ابعاد عوامل ثابت، متغیر، گدھا و ژنوم‌های ژئوپلیتیک آن کشور است؛ بنابر این صرفاً با پدیده‌ها و واقعیت‌های محیط جغرافیایی مواجهه نبوده و به مسائلی مانند قدرت، سیاست و جغرافیا نیز خواهیم پرداخت؛ زیرا ژئوپلیتیک ترکیه مانند هر واحد سیاسی دیگر، با تاثیرپذیری از عوامل ثابت مانند موقعیت جغرافیایی، وسعت سرزمین و شکل هندسی کشور، وضعیت حقوقی مرزهای بین-المللی و شبکه آب‌ها، توپوگرافی و وضعیت ناهمواری‌ها، اقلیم، ارزش سکونتگاهی یک سرزمین، اساساً تحت تاثیر عوامل متغیری مانند عوامل اقتصادی، سیاسی، نظامی و اجتماعی نیز قرار دارد؛ به‌طوریکه تغییر در هر یک از این عناصر می‌تواند اثر مهمی را در تقویت و یا تضعیف وزن ژئوپلیتیکی و قدرت سیاسی یک کشور داشته و این تغییرات وزن با توجه به اینکه کشور ترکیه به‌عنوان یک بازیگر رقیب در یک منطقه ژئواستراتژیک با ج.ا.ایران هم‌مرز می‌باشد، بسیار مهم است؛ از این جهت بررسی عوامل، گدھا و ژنوم‌های ژئوپلیتیک ترکیه جهت تدوین چشم‌انداز سیاست دفاعی ج.ا.ایران از اثر و اهمیت زیادی برخوردار است.

سیاست دفاعی

سیاست دفاعی مفهومی ترکیبی است که از دو کلمه «سیاست» و «دفاع» تشکیل شده است. هر چند از سیاست تعاریف گوناگونی ارائه شده، ولی شاید بتوان مخرج مشترک همه این تعاریف را در معنی «خط‌مشی و راهکار» خلاصه کرد. دفاع نیز که در لغت به معنای دفع کردن می‌باشد، به مجموعه اقدام‌ها و اعمالی اطلاق می‌شود که برای دور نمودن یا از بین بردن خطر و یا تهدید انجام می‌شود، بنابراین سیاست دفاعی در یک دیدگاه کلی به معنی خط‌مشی‌هایی است که برای دفع تهدیدها و برقراری امنیت پی‌گیری می‌شود (عسگری، آقاجانی، ۱۳۹۱: ۱۳). افزون تعریف کلی مذکور، تعاریف دیگری نیز از مفهوم سیاست دفاعی ارائه شده است که در ادامه به برخی از آن‌ها اشاره می‌شود

- سیاست دفاعی، اقدام‌های دفاعی دولت را هدفمند کرده و همچنین تعهدات و اهداف دفاعی را با منابع دفاعی موجود و طرح‌ریزی شده منطبق می‌سازد. در سیاست دفاعی، رابطه بین هدف‌ها و ابزارها در محیط سیاسی و نظامی متغیر، قابل تغییر است، لذا در فرایند سیاست دفاعی، ابزارهای ذاتی دولت همواره در حال تغییر است، تا هدف‌های مورد نظر به شکل مطلوبی تحقق یابند (اثر، بهار ۱۳۸۰: ۱۲).

- به نظر برخی صاحب‌نظران، سیاست دفاعی همچون دیگر سیاست‌های ملی، محصول کنش متقابل بین عوامل گوناگون است. این عوامل شامل فرهنگ دفاعی ناشی از تجارب تاریخی و ایدئولوژی سیاسی، شخصیت و توانایی رهبران سیاسی و نظامی کشور، مهارت و روحیهٔ سربازان کشور، ابتکار و خلاقیت دانشمندان و مهندسان، سازمان اجتماعی، افکار عمومی رایج، عوامل جمعیتی، روندهای علوم و فناوری، قدرت اقتصادی، محیط ژئوپلیتیک، بهره‌گیری از توازن نظامی و وجود پویایی سیاسی در اهداف رقابتی بالقوه و موجود است. بنا به یک نظر، سیاست دفاعی، طرح‌ها، برنامه‌ها و اقدام‌های دولت برای ایجاد امنیت در برابر تهدیدهای نظامی خارجی در زمان صلح و جنگ و در مقابل شورش‌های داخلی می‌باشد (پیشین: ۱۲)
 - گروهی دیگر از محققان بر این اعتقادند که حوزهٔ کاربرد سیاست دفاعی، محدود به سیاست‌های نظامی غیرتهاجمی و یا حتی سیاست‌های دوران صلح است (Huntington, 1968: 319-321). در مقابل این دیدگاه که برخی معتقدند سیاست دفاعی، خط‌مشی‌های کلی (اعم از نظامی، اقتصادی، سیاسی، فرهنگی و...) یک دولت به‌منظور دفع تهدیدهای امنیتی است، این تعریف، سیاست را عبارت از فعالیت‌های نظامی دولت می‌داند که شامل تدوین و اجرای برنامه‌ها و رهنامهٔ نظامی^۱ می‌شود (Lider, 1983: 347). برخی دیگر از اندیشمندان بر این باورند که سیاست دفاعی، برآیندی از مؤلفه‌هایی همچون رهنامهٔ نظامی، راهبرد نظامی، سیاست تأمین، سیاست سازمانی، سیاست پرسنلی، سیاست بودجه‌ای، سیاست خلع‌سلاح و واپایش (کنترل) تسلیحات، سیاست دفاع غیرنظامی و رابطهٔ نظامیان - غیرنظامیان می‌باشد (Horton, Warner, Rogerson, 1974).
- در نهایت می‌توان این تعریف را ارائه کرد: سیاست دفاعی، چارچوبی برای هماهنگ کردن ابزارهای نظامی، اقتصادی، سیاسی و فرهنگی از سوی دولت برای دفع تهدیدها و برقراری ثبات و امنیت در کشور است.

ارتباط ژئوپلیتیک و سیاست دفاعی

بحث در باب رابطهٔ بین جغرافیا و سیاست‌گذاری دولت، قدمتی دیرینه دارد؛ به‌گونه‌ای که عده‌ای سابقهٔ این موضوع را به یونان باستان و متفکران آن مقطع می‌رسانند. در حال حاضر به علت گسترش ایده‌های ژئوپلیتیکی بین صاحب‌نظران، نقش‌آفرینی مؤلفه‌های ژئوپلیتیک در عرصهٔ

سیاست و عمل افزایش یافته است؛ به گونه‌ای که امروزه، جغرافیا و عوامل ژئوپلیتیک از جمله ملاحظه‌های اساسی تصمیم‌گیران حوزه دفاعی قلمداد می‌شود. ژئوپلیتیک می‌تواند برای کشورها، فرصت‌ساز یا تهدیدآفرین باشد. ژئوپلیتیک مناسب، ضمن آنکه مزیت‌های فراوان اقتصادی و سیاسی برای واحدهای سیاسی ایجاد می‌نماید، در برخی اوقات ضامن برقراری و تداوم امنیت کشورها می‌باشد. در اختیار داشتن تنگه‌های راهبردی، قرار گرفتن در کانون مراکز و شریان‌های اصلی انرژی و... از جمله مزیت‌های ژئوپلیتیکی به شمار می‌آید. موقعیت ژئوپلیتیک کشوری مانند ج.ا.ایران به دلیل قرار گرفتن در جغرافیای انرژی جهانی، داشتن نقش پل ارتباطی بین آسیای مرکزی و خلیج فارس، در اختیار داشتن واپایش (کنترل) بر تنگه هرمز، دسترسی به آب‌های آزاد و... به مثابه فرصتی استثنایی مطرح است (عسگری، ۱۳۷۹: ۱۰۸-۹۱). بنابر این عوامل، گدھا و ژنوم‌های ژئوپلیتیکی مانند، کیفیت و فراوانی جمعیت، وسعت سرزمینی، توان اقتصادی و نظامی، مشارکت در پیمان‌های نظامی، موقعیت جغرافیایی - ژئوپلیتیک مناسب، از جمله مؤلفه‌های موثر بر سیاست دفاعی و قدرت نظامی محسوب می‌شوند (Jablonsky 2004: 100-117).

سیاست دفاعی و چشم‌اندازی‌سازی آن

برای بررسی جهت رابطه میان چشم‌انداز و سیاست دفاعی به درک آرمان مطرح شده در سند چشم‌انداز ۱۴۰۴ نیاز است. واضح است که سیاستگذاری دفاعی بر اساس چشم‌اندازهای ژئوپلیتیکی دیدگاه متفاوتی را از برآورد تهدیدات کنونی در برداشته و با رویکرد آینده‌نگر مسائل دفاعی را تحلیل می‌کند، از این رو است که سند چشم‌انداز ۱۴۰۴ به صراحت اعلام می‌دارد: ایران کشوری است؛ امن، مستقل، مقتدر با سامان دفاعی مبتنی بر بازدارندگی همه جانبه و پیوستگی مردم و حکومت. بنابراین از بخش دفاعی این سند ارزش‌های متنوعی را دریافت می‌شود. امنیت، استقلال و اقتدار نظامی مبتنی بر بازدارندگی همه جانبه و پیوستگی مردم و حکومت در گروه چشم‌اندازی است که درک و شناخت دقیق محیط داخلی و خارجی نیازمند است. لذا با توجه به مهم‌ترین هدف سیاست دفاعی کشور مبنی بر دفع (یا مدیریت) تهدیدات حال و آینده، که علیه تمامیت ارضی، حاکمیت و استقلال کشور متصور است، سه ملاحظه، «توانایی» (آنچه تهدیدکننده می‌تواند انجام دهد)، «نیت» (آنچه تهدیدکننده می‌خواهد انجام

دهد) و «آسیب‌پذیری‌ها» (نقاط ضعف برجسته‌تر بازیگر تهدیدکننده) باید مبنای چشم‌اندازسازی سیاست دفاعی قرار گیرد (کالینز، ۱۳۷۰: ۳۶)

در اینجا چشم‌اندازسازی به معنی، مقابله و پاسخگویی با اقتدار به تهدیدات آینده است؛ پس چشم‌اندازسازی به عنوان یک مفهوم جغرافیایی، از جمله عواملی است که در طرح‌ریزی سیاست دفاعی کشور همواره مورد نظر بوده و می‌توان بر اساس آن تصویر بازیگر از موقعیت و تهدیداتش را به دست دهد. در واقع؛ چشم‌اندازی، رهنما و هدایت‌گر تدوین سیاست دفاعی می‌باشد. اگر کشوری در چشم‌انداز آینده خود، رسیدن به جایگاهی فراتر از آنچه امروز در آن قرار دارد، را هدف‌گذاری نماید، بدون تردید تمامی سیاست‌های خود را به گونه‌ای تنظیم و ابلاغ خواهد نمود که تسهیل‌کننده رسیدن به آن جایگاه باشند. کشورها در بیشتر موارد این تصویر مطلوب از خود را در قالب سند چشم‌انداز ارائه می‌نمایند. سند چشم‌انداز بلندمدت، ضمن ترسیم آرمان‌هایی واقع‌گرایانه، از قابلیت فراوانی برای بسیج منابع مادی و معنوی کشورها برخوردار است، بنابراین سیاست باید در راستا و همسو با اهداف چشم‌انداز تدوین گردد تا ضریب اجرایی و عملی شدن آن افزایش یابد. به باور برخی از صاحب‌نظران نظیر لوئیس^۱، چشم‌انداز واقع‌بینانه، تصویری خلاق از مقصد ایده‌آل ترسیم می‌کند. چشم‌انداز باعث ایجاد تلاش فوق‌العاده انسان‌ها می‌شود، چارچوب کاری برای تصمیمات اجرایی و راهبردی و انسجام در سیاستگذاری‌ها فراهم می‌کند. چشم‌انداز قادر است اولویت‌ها را معین کند. بنابراین سند چشم‌انداز:

- نقطه آغاز یک راهبری موفق و بهبود فرایند است؛
- ارائه‌کننده تصویری جذاب از آینده جامعه می‌باشد؛
- ترسیم‌کننده چارچوبی ایده‌آل در برنامه‌ریزی، تصمیم‌گیری و تعامل سازنده بخش‌های گوناگون جامعه، خواهد بود؛ و پشتیبان و حامی قدرتمند راهبردهاست؛
- نشان‌دهنده فهمی روشن از ترکیب عملکرد و محیط با اصول و آرمان‌های عملی جامعه می‌باشد؛
- خلاقیت و نوآوری را افزایش می‌دهد؛
- وحدت رویه و انسجام درون/بین‌بخشی اجزای گوناگون جامعه را ایجاد می‌کند. در یک کلام سند چشم‌انداز به مثابه نقطه تلاقی دیدگاه‌های کارشناسانه و تجلی دیدگاه‌های متخصصان، در راستای نیل به اهداف قانون اساسی، با هدف‌گذاری بلندمدت، سمت‌وسوی

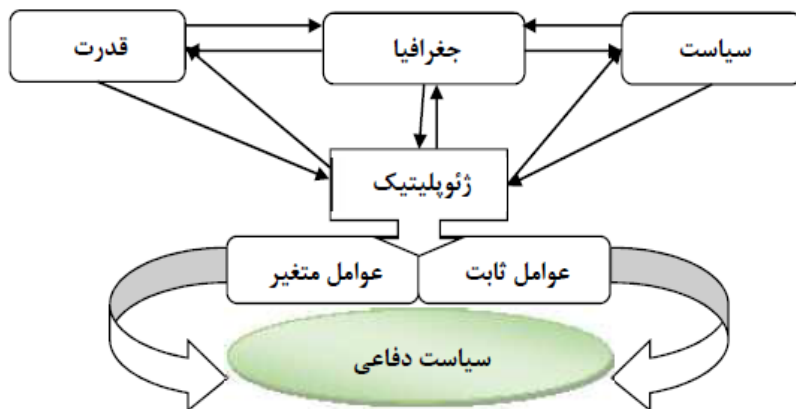
۱. Lewis

حرکت جامعه را مشخص کرده و زمینه‌ساز افزایش ضریب امنیت پایدار جامعه می‌باشد. نظر به چنین ویژگی‌هایی، سند چشم‌انداز می‌تواند به‌عنوان یکی از خاستگاه‌های مهم اصول سیاست دفاعی نیز مورد توجه واقع شود.

مدل و چارچوب مفهومی پژوهش

در این تحقیق، مدل مفهومی پژوهش بر اساس شناخت عوامل (ثابت و متغیر)، گدھا و ژنوم‌های ژئوپلیتیک ترکیه و ارتباط آن‌ها بر تدوین چشم‌انداز سیاست دفاعی ج.ا.ایران شکل گرفته است. بنا به تعریف اگر ژئوپلیتیک را علم مطالعه روابط جغرافیا، سیاست و قدرت و کنش‌های ناشی از ترکیب آن‌ها با یکدیگر بدانیم، آنگاه می‌توان گفت که عوامل (ثابت و متغیر)، گدھا و ژنوم‌های ژئوپلیتیک در واقع به‌کارگیری کاربست‌هایی است، ناشی از عوامل جغرافیایی و سیاست که به ایجاد قدرت برای اتخاذ سیاست دفاعی مناسب مبتنی بر همکاری، رقابت و یا منازعه و جنگ منتهی می‌گردد. با توجه به این مهم تاکید بر این واقعیت که ریشه تمام جنگ-ها و منازعات میان کشورها ریشه در چالش‌ها و بحران‌های ژئوپلیتیکی دارد، منطق ژئوپلیتیکی نیز به همان اندازه می‌تواند در بازدارندگی و تدوین سیاست دفاعی کشورها موثر واقع گردد. مدل مفهومی پژوهش با الهام از مدل سه وجهی ژئوپلیتیک حافظ‌نیا (حافظ‌نیا، ۱۳۷۵: ۶۵) در شکل شماره یک، آمده است.

شکل شماره ۱: مدل مفهومی پژوهش

تجزیه و تحلیل داده‌های و یافته‌های پژوهش

(الف) تجزیه و تحلیل داده‌های کیفی و یافته‌های آن

تجزیه و تحلیل داده‌های کیفی در این مرحله که با استفاده از روش تحلیل محتوا متون مصاحبه و مطالعات کتابخانه‌ای به منظور اکتشاف عوامل، گدها و ژنوم‌های ژئوپلیتیک ترکیه انجام گردیده است، طی دو مرحله گدگذاری عبارت است از شناسایی ۷۷ عامل که در مرحله نهایی تلخیص و به ۳۴ عامل و گد تبدیل و خلاصه گردیده است.^۱ این عوامل به شرح جدول شماره ۳ عبارتند از:

جدول شماره ۳ گدها، ژنوم‌ها و عوامل و ژئوپلیتیک ترکیه

ردیف	عوامل ثابت ژئوپلیتیک	ردیف	گدها، ژنوم‌های ژئوپلیتیک
۱	موقعیت ژئوپلیتیک	۳	مناسبات سیاسی - نظامی با آمریکا
۲	موقعیت ژئواستراتژیک	۴	رقابت منطقه‌ای و حوزه نفوذ
۳	وسعت سرزمین	۵	نقش آفرینی نیابتی
۴	شکل هندسی سرزمین	۶	مشارکت در نهادهای سیاسی و اقتصادی
۵	مرزهای بین‌المللی	۷	عضویت در ناتو و استقرار سپر دفاع موشکی
۶	زهکشی و شبکه آب‌ها	۸	قلمرو و مرز ژئوپلیتیک
۷	توپوگرافی	۹	چالش‌های ژئوپلیتیک
۸	اقلیم (آب و هوا)	۱۰	علاقه ژئوپلیتیک
۹	فضا و قلمروی سکونتگاهی	۱۱	قدرت و نوع‌ثمائی گری
ردیف	عوامل متغیر ژئوپلیتیک	۱۲	دیپلماسی دفاعی
۱	منابع طبیعی	۱۳	قدرت و ساختار ارتش
۲	ویژگی‌های کیفی و کمی جمعیت	۱۴	صنعت و فنآوری نظامی
۳	مناسبات فرهنگ	۱۵	رسانه و شبکه‌های ماهواره‌ای
۴	اقتصاد	۱۶	ساختار سیاسی حاکمیت
۵	سیاست	۱۷	احزاب و نهادهای سیاسی
ردیف	گدها، ژنوم‌های ژئوپلیتیک	۱۸	مناسبات و روابط با اروپا
۱	مناسبات نظامی با رژیم صهیونیستی	۱۹	روابط با همسایگان
۲	مناسبات با قفقاز و آسیای مرکزی	۲۰	گروه‌های مشترک معارض

^۱ . شایان ذکر است طبقه‌بندی عوامل، گدها و ژنوم‌های ژئوپلیتیک ترکیه با استناد به مطالعات کتابخانه‌ای و اخذ نظر

ب) تجزیه و تحلیل داده‌های کمی و آزمون فرضیه‌های پژوهش

عوامل، گدها و ژنوم‌های ژئوپلیتیک کشف شده در بخش کیفی پژوهش به‌عنوان شاخص‌ها و گویه‌های آشکار پژوهش و طی اجرای یک پرسشنامه ۳۴ گویه‌ای میان جامعه نمونه آماری توزیع و پس از جمع‌آوری داده‌های کمی، نسبت به آزمون فرضیه‌ها با استفاده از روش‌های آمار استنباطی (استفاده از نرم‌افزار SPSS) اقدام گردیده است. لذا برای آزمون نرمال بودن داده‌ها از روش کولوموگراف-اسمیرنوف استفاده شده است. این آزمون (کولوموگراف-اسمیرنوف) به آزمون نیکویی-برازش نیز معروف است، که نتایج آن مبنی بر نرمال بودن داده‌های پژوهش بوده و به شرح جدول شماره ۴، آمده است.

جدول شماره ۴ آزمون کولوموگراف - اسمیرنوف (آزمون نرمال بودن داده‌ها)

Tests of Normality						
عوامل	Kolmogorov-Smirnov			Shapiro-Wilk		
	Statistic	df	Sig.	Statistic	df	Sig.
گدها و ژنومها	.۰۸۱	۵۹	.۱۶۹	.۹۲۴	۵۹	.۰۸۲
عوامل متغیر	.۷۶	۵۹	.۰۹۸			
عوامل ثابت	.۱۲۹	۵۹	.۰۱۵	.۹۶۰	۵۹	.۰۵۲

همچنانچه در آزمون نرمال بودن داده‌ها، ملاحظه می‌گردد مقدار (Sig) برای هر سه مولفه عوامل ثابت، متغیر و گدها و ژنوم‌های ژئوپلیتیک بیشتر از ۰/۰۵ است، بنابر این داده‌ها نرمال هستند.

آزمون فرضیه‌های پژوهش

فرضیه اول: از میان عوامل (ثابت و متغیر) و گدها و ژنوم‌های ژئوپلیتیک ترکیه، گدها و ژنوم‌های ژئوپلیتیک ترکیه در تدوین چشم‌انداز سیاست دفاعی ایران دارای اثربخشی بیشتری است. برای آزمون فرضیه مذکور از آزمون مقایسه زوجی استفاده گردیده است. این آزمون دو متغیر مربوط به یک جامعه را مقایسه می‌کند (مومنی، ۱۳۸۶: ۷۷)، لذا H_0 فرضیه ادعا و بدان معنا است که گدها و ژنوم‌های ژئوپلیتیک ترکیه از عوامل ثابت و متغیر ژئوپلیتیک ترکیه دارای اثربخشی بیشتری در تدوین سیاست دفاعی ج.ا.ایران می‌باشند. بنابر این H_1 بر فرض مخالف استوار و روابط زیر مفروض است:

$\mu H_0 \geq \mu H_1$	$\mu H_0 < \mu H_1$
------------------------	---------------------

جدول شماره ۸: آزمون همبستگی (معنی‌داری) عوامل، گدھا و ژنوم‌های ژئوپلیتیک ترکیه

	N	Correlation	Sig.
Pair ۱ Variable (Factors & Fixed Factors) & Geopolitical Codes & genomes	۵۹	.۸۱۰	.۰۰۰

جدول شماره ۹: آزمون مقایسه زوجی عوامل (ثابت و متغیر) با گدھا و ژنوم‌های ژئوپلیتیک ترکیه

	Paired Differences					t	df	Sig. (۲-tailed)
	Mean	Std. Deviation	Std. Error Mean	%۹۵ Confidence Interval of the Difference				
				Lower	Upper			
Variable (Factors & Fixed Factors) & Geopolitical Codes & genomes	.۶۳۳۳۷	..۲۵۴۴۹	.۰۳۳۱۱	۵۶۷۱۰	۶۹۹۶۴	۱۹.۱۳۲	۵۸	.۰۰۰

نتایج آزمون فرضیه اول پژوهش (آزمون زوجی)

همانگونه که در جدول شماره ۸، ملاحظه می‌گردد، میان عوامل (ثابت و متغیر)، گدھا و ژنوم‌های ژئوپلیتیک ترکیه ضریب همبستگی برابر است با (۰/۴۱۰) و با توجه به صفر بودن مقدار Sig و داده‌های مندرج در جدول شماره ۹، که حاوی اطلاعات آزمون مقایسه زوجی دو عوامل (ثابت و متغیر) با گدھا و ژنوم‌های ژئوپلیتیک ترکیه است، می‌توان نتیجه گرفت میانگین‌های دوسازه مذکور تفاوت قابل ملاحظه‌ای وجود دارد. فاصله اطمینان ۹۵ درصدی برای نشان دادن اختلاف میان این عوامل بر اساس رابطه زیر و به لحاظ مثبت بودن مقادیر حد پایین و بالا نشان می‌دهد که میانگین گدھا و ژنوم‌ها از میانگین عوامل ثابت و متغیر ژئوپلیتیک ترکیه بزرگتر بوده و به همین جهت گدھا و ژنوم‌ها دارای اثربخشی بیشتری نیز می‌باشد.

$$0/56710 \leq \mu d \leq 0/69964$$

فرضیه دوم پژوهش

از میان مجموع عوامل (ثابت و متغیر)، گدھا و ژنوم‌های ژئوپلیتیک ترکیه، عضویت در ناتو و استقرار سپر موشکی در آن کشور از اولویت بیشتری جهت تدوین چشم‌انداز سیاست دفاعی ج.ا.ایران برخوردار است.

برای آزمون این فرضیه مبنی بر اولویت‌بندی عوامل (ثابت و متغیر) و گدھا و ژنوم‌های ژئوپلیتیک ترکیه بر تدوین چشم‌انداز سیاست دفاعی ج.ا.ایران و همچنین مشخص شدن وزن هر یک از عوامل و مقایسه آن‌ها با یکدیگر از آزمون فریدمن و همچنین مقایسه ضریب اهمیت (میانگین) استفاده شده است^۱. لذا با توجه به این موضوع خروجی نرم‌افزار SPSS نتیجه آزمون

^۱- از این آزمون برای تعیین اولویت‌بندی یا رتبه‌بندی تعدادی متغیر وابسته به هم که در مجموع تشکیل یک سازه را می‌دهند استفاده می‌شود.

فریدمن و همچنین میانگین محاسبه شده برای هر یک از عوامل ثابت و متغیر به شرح جدول شماره ۱۰، می‌باشد. با توجه به نتایج این جدول، مشاهده می‌شود که عوامل عضویت ترکیه در پیمان ناتو و استقرار سپر موشکی در آن، مناسبات راهبردی نظامی ترکیه با آمریکا، ساختار و قدرت ارتش این کشور، موقعیت ژئوپلیتیک و ژئواستراتژیک ترکیه، ساختار سیاسی قدرت و سیاست خارجی آن، مناسبات نظامی با رژیم صهیونیستی و همچنین نقش آفرینی نیابتی ترکیه در تبعیت از سیاست‌های نظامی - امنیتی آمریکا و غرب از مهم‌ترین گد‌ها و ژنوم‌ها و همچنین عوامل موثر بر سیاست دفاعی ج.ا.ایران است. همچنین عوامل مرتبط با جغرافیایی طبیعی مانند شکل، وسعت، اقلیم و آب و هوا هر چند که از عوامل مهم محسوب می‌شوند، اما دارای نقش و تاثیرگذاری کمتری در ارتباط با تدوین سیاست دفاعی ج.ا.ایران را دارند.^۱

جدول شماره ۴-۲۳ اولویت‌بندی عوامل، گد‌ها و ژنوم‌های ژئوپلیتیک ترکیه موثر بر تدوین چشم‌انداز سیاست دفاعی

ج.ا.ایران

رتبه	عامل	میانگین	رتبه	فریدمن	رتبه	عامل	میانگین	رتبه	فریدمن
۱	عضویت ترکیه در ناتو و استقرار سپر موشکی در آن	۴/۹۵	۱۸	۲۸/۱۹	۱۷/۷۲	صنعت و فناوری نظامی	۳/۹۸	۱۸	۲۸/۱۹
۲	مناسبات نظامی با آمریکا	۴/۹۱	۱۹	۳۷/۹۱	۱۷/۳۳	مناسبات ترکیه با قفقاز	۳/۹۶	۲۰	۳۷/۴۲
۳	ساختار و قدرت ارتش	۴/۸۸	۲۰	۳۷/۴۲	۱۷/۱۶	احزاب و نهادهای سیاسی	۳/۹۵	۲۱	۲۴/۶۸
۴	موقعیت ژئوپلیتیک	۴/۶۴	۲۱	۲۴/۶۸	۱۶/۷۱	جمعیت	۳/۹۳	۲۲	۲۴/۳۱
۵	موقعیت استراتژیک	۴/۶۲	۲۲	۲۴/۳۱	۱۵/۸۰	شبکه آب‌ها و بحران آب	۳/۸۶	۲۳	۲۳/۹۷
۶	ساختار سیاسی قدرت	۴/۵۹	۲۳	۲۳/۹۷	۱۵/۰۸	قدرت و نو عثمانی‌گری	۳/۷۹	۲۴	۲۲/۹۲
۷	سیاست خارجی	۴/۴۹	۲۴	۲۲/۹۲	۱۲/۵۹	ظرفیت‌های اقتصادی	۳/۶۲	۲۵	۲۲/۷۶
۸	مناسبات نظامی با رژیم صهیونیستی	۴/۴۹	۲۵	۲۲/۷۶	۱۲/۵۹	فضا قلمرو سکونتگاهی	۳/۳۸	۲۶	۲۲/۶۹
۹	نقش آفرینی نیابتی	۴/۴۹	۲۶	۲۲/۶۹	۱۲/۰۶	دیپلماسی دفاعی	۳/۳۷	۲۷	۲۲/۵۳
۱۰	گروه‌های مشترک معارض	۴/۷۴	۲۷	۲۲/۵۳	۱۱/۷۸	عضویت در سازمان‌های منطقه‌ای	۳/۳۵	۲۸	۲۲/۳۱
۱۱	روابط ترکیه با سوریه و عراق	۴/۴۵	۲۸	۲۲/۳۱	۱۱/۳۳	توپوگرافی	۳/۲۸	۲۹	۲۱/۹۱
۱۲	رقابت منطقه‌ای و حوزه نفوذ	۴/۴۲	۲۹	۲۱/۹۱	۱۰/۵۳	مناسبات فرهنگی	۳/۲۷	۳۰	۲۰/۲۷
۱۳	چالش‌های ژئوپلیتیکی	۴/۲۵	۳۰	۲۰/۲۷	۸/۴۹	رسانه‌ها و شبکه‌های اجتماعی	۳/۰۸	۳۱	۱۸/۸۱
۱۴	ترکیب قومی و نژادی	۴/۱۱	۳۱	۱۸/۸۱	۸/۰۸	منابع طبیعی	۳/۰۷	۳۲	۱۸/۳۹
۱۵	علائق ژئوپلیتیک	۴/۰۸	۳۲	۱۸/۳۹	۷/۷۷	شکل سرزمین	۳/۰۶	۳۳	۱۸/۲۵
۱۶	اختلافات و دعوی مرزی	۴/۰۶	۳۳	۱۸/۲۵	۷/۶۰	وسعت سرزمین	۳/۰۳	۳۴	۱۷/۸۶
۱۷	مناسبات و روابط با اروپا	۴/۰۵	۳۴	۱۷/۸۶	۷/۲۸	اقلیم و آب و هوا	۳		

^۱ - به‌طور کلی عوامل طبیعی مانند وسعت و شکل سرزمین و همچنین اقلیم دارای نقش اثرگذاری در راهبردهای نظامی دارند. راهبرد نظامی هر کشور در حیطه نیروهای مسلح آن کشور بوده و از کارگیری قدرت ملی برای رسیدن به اهداف ملی تشکیل شده است. در حالیکه سیاست دفاعی راهبردهای نظامی و تسلیحاتی را نیز در بر گرفته و مقوله کلانی است که بیشتر دولت محور، هماهنگ کننده امور دفاعی و امنیتی و جهت دهنده این امور بوده و محصول تفکر جمعی نخبگان سیاسی و نظامی است.

نتیجه‌گیری

بر اساس تجزیه و تحلیل انجام شده و یافته‌های پژوهش، در مجموع ۳۴ بُعد از عوامل (ثابت و متغیر) و همچنین گدھا و ژنوم‌های ژئوپلیتیک ترکیه شناسایی و تحلیل گردید؛ بررسی‌های آماری و آزمون فرضیه‌های پژوهش دال بر این واقعیت است که از میان عوامل (ثابت و متغیر) و گدھا و ژنوم‌های، دسته اخیر (گدھا و ژنوم‌های ژئوپلیتیک ترکیه) در تدوین سیاست دفاعی ج.ا.ایران دارای اولویت و اثربخشی بیشتری است. در میان گدھا و ژنوم‌های ژئوپلیتیک، عضویت ترکیه در ناتو و استقرار سپر دفاع موشکی در آن به‌عنوان مهمترین ژنوم ژئوپلیتیک ترکیه نیز از اولویت و اثربخشی بیشتری در تدوین سیاست دفاعی ج.ا.ایران برخوردار است. به‌طور کلی ترکیه به‌عنوان شرقی‌ترین عضو ناتو، با وجود ظرفیت‌های زیاد نظامی به‌ویژه قابلیت عالی نیروی زمینی و همچنین استقرار سپر دفاعی موشکی در آن کشور و همچنین روابط سیاسی و نظامی با آمریکا در حال تبدیل شدن به پیشانی ناتو در منطقه است. بررسی این روند نشان می‌دهد، ترکیه با بیش از شصت سال سابقه به عضویت ناتو (۱۹۵۲/م) و به لحاظ تسلط بر تنگه‌های سفر و داردانل از اهمیت ویژه‌ای در تحکیم جناح جنوب شرقی ناتو برخوردار است. فرماندهی ناتو توان نظامی ترکیه را به عنوان نیروی اصلی ضربتی در جبهه جنوب شرقی تلقی می‌کند. در چارچوب این فرماندهی، نیروهای ترکیه باید قادر باشند عملیات وسیع نظامی را در سواحل دریای سیاه، ماوراء قفقاز و جنوب غربی آسیا (خاورمیانه) طرح‌ریزی و اجرا نمایند. در برنامه‌های غرب، ترکیه به عنوان تکیه‌گاه محکم ناتو و نوار ضربه‌گیر بین اروپا و خاورمیانه محسوب می‌شود.

موضوع استقرار سیستم دفاع موشکی^۱ در خاک ترکیه که ناشی از عضویت ترکیه در سازمان پیمان آتلانتیک شمالی (ناتو) است نیز از ژنوم‌های مهم و موثر بر تدوین سیاست دفاعی ج.ا.ایران است. اگرچه در ابتدا هدف اعلامی این طرح به‌طور مشخص، مقابله با تهدیدات ایران به‌ویژه از ناحیه موشک‌های میان‌برد ایران اعلام شد، اما در نهایت با کوشش سیاستمداران آنکارا، اعضای ناتو در اجلاس سران عضو در لیسبون پرتغال، با حذف نام ایران به‌عنوان منبع تهدید موافقت کرده و راه را برای استقرار این سامانه در خاک ترکیه هموار گردید.^۲

^۱. Natioional Missils Defense (NMD).

^۲. بدین منظور در سال ۲۰۰۹م، دولت اوپاما یک بودجه ۳/۱۵ میلیارد دلاری را با هدف استقرار سپر دفاع موشکی در مناطق مورد تهدید تصویب کرد. ترکیه به‌عنوان محل استقرار سامانه موشکی انتخاب و مقابله با موشک‌های میان‌برد ایران به‌عنوان هدف اصلی طرح اعلام شد. در راستای این طرح، آمریکا اعلام کرد، در حال برنامه‌ریزی برای فروش ۱۳ سامانه موشک پاتریوت (موشک‌های زمینی دفاع هوایی) به ترکیه است. این تصمیم آشکارا نشان داد که واشنگتن کشور ترکیه را به‌عنوان جایگزین اروپای شرقی در طرح استقرار دفاع موشکی انتخاب کرده است. از سوی محافل خبری اعلام شد که ارتش ترکیه در نظر دارد رادارهای مخصوصی را برای شناسایی

سایر عوامل، گدها و ژنوم‌های ژئوپلیتیک اولویت‌دار و اثر بخش در تدوین چشم‌انداز سیاست دفاعی ج.ا.ایران به ترتیب در جدول شماره آمده است؛ اما به‌طور کلی پیشنهاد می‌گردد، ج.ا.ایران، برای دستیابی به یک شناخت عینی از موقعیت منطقه‌ای و جهانی خود، نسبت به تحلیل و ارزیابی عوامل ژئوپلیتیک حوزه‌های پیرامونی اقدام و با درک واقعی از تعامل عوامل جغرافیا، سیاست و قدرت در اتخاذ سیاستگذاری‌های کلان از جمله سیاست دفاعی و نیل به اهداف آن اقدامات لازم را پیش‌بینی و اجرا نماید.

منابع

- اثر، آدریان فریهرن (۱۳۸۰). سیاست دفاعی. ترجمه: سعادت حسینی. *فصلنامه مطالعات دفاعی-امنیتی*. شماره ۲۶.
- برنارد کوهن، سائول؛ ترجمه: کاردان، عباس (۱۳۸۹). *ژئوپلیتیک نظام جهانی*. تهران، انتشارات موسسه فرهنگی مطالعات و تحقیقات بین‌المللی ابرار معاصر. چاپ دوم، تهران.
- حافظ‌نیا، محمدرضا (۱۳۹۰). *اصول و مفاهیم ژئوپلیتیک*. تهران، انتشارات آستان قدس رضوی. چاپ سوم.
- سالنمای امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران (تحولات راهبردی ۱۳۹۳؛ چشم‌انداز ۱۳۹۴). شورای نویسندگان (۱۳۹۳). تهران، پژوهشکده مطالعات راهبردی (غیر انتفاعی) و سازمان عقیدتی سیاسی ارتش ج.ا.ایران.
- شهلائی، ناصر؛ مهرنیا، احمد و ولیوندزمانی، حسین (۱۳۸۸). *نظریه‌های راهبردی*. تهران، انتشارات دانشگاه فرماندهی و ستاد ارتش ج.ا.ایران. چاپ اول.
- عزتی، عزت‌الله (۱۳۸۶). *نظریه‌های جدید جغرافیای سیاسی*. تهران، انتشارات قومس. چاپ اول.
- عزتی، عزت‌الله (۱۳۹۳). *ژئوپلیتیک*. تهران، انتشارات سمت. چاپ دهم.
- عسگری، محمود؛ آقاجانی، احمد (۱۳۹۱). *عوامل و ویژگی‌های سیاست دفاعی جمهوری اسلامی ایران*. تهران، انتشارات مرکز تحقیقات راهبردی دفاعی. چاپ اول.
- کالینز، جان ام (۱۳۷۰). *استراتژی بزرگ*. ترجمه: بایندر، کورش. تهران، دفتر مطالعات سیاسی و بین‌المللی.

سکوه‌های پرتاب موشک‌های بالستیک ایران در خاک خود مستقر کند. در همین راستا قصد خرید موشک‌های رهگیر پاتریوت ساخت آمریکا را دارد. در واقع در ادامه تحولات یاد شده که طی جریان نشست شورای راهبردی در بیست و نهمین اجلاس شورای همکاری ترکیه و آمریکا در واشنگتن، موضوع استقرار سیستم‌های موشکی ناتو در خاک ترکیه، با هدف مقابله با سیستم‌های موشکی ایران مطرح گردید. در این با اعلام رسانه‌های این موضوع که واکنش‌های متعددی را در داخل و خارج ترکیه به ویژه از سوی ایران در پی داشت، مذاکرات دیگری نیز در آنکارا و بروکسل صورت گرفت تا در نهایت در اجلاس سران ناتو اجرای این طرح با موافقت ترکیه به تصویب نهایی رسید (گزارش راهبردی شماره ۳۳۶، ۱۳۸۹).

- مجتهدزاده، پیروز (۱۳۸۶). *جغرافیای سیاسی و سیاست جغرافیایی*. تهران، انتشارات سمت. چاپ دوم.
- مجتهدزاده، پیروز (۱۳۹۱). *فلسفه و کاربرد ژئوپلیتیک (مفاهیم و نظریه‌ها در عصر فضای مجازی)*. تهران، انتشارات سمت. چاپ اول.
- مجتهدزاده، پیروز؛ عسگری، سهراب (۱۳۸۹). *جغرافیای سیاسی و ژئوپلیتیک*. تهران، انتشارات دانشگاه پیام نور. چاپ چهارم.
- مرادیان، محسن، احدی، محمد؛ و نورانیان، محمدعلی (۱۳۹۴). روابط ترکیه با کشورهای اسلامی منطقه و تاثیر آن بر امنیت ملی ج.ا.ایران *فصلنامه محیط دفاعی بین‌الملل*. سال اول، شماره یک. مرکز تحقیقات راهبردی دفاعی.
- مومنی، منصور (۱۳۸۶). تحلیل‌های آماری با استفاده از نرم‌افزار SPSS/ تهران؛ انتشارات علم و دانش. چاپ اول.
- مینایی، مهدی (۱۳۸۶). مقدمه‌ای بر جغرافیای سیاسی ایران. تهران، انتشارات دفتر مطالعات سیاسی و بین‌المللی وزارت امور خارجه. چاپ اول.
- یزدان‌پناه‌درو، کیومرث (۱۳۹۵). ساختار نظری امنیت و ژئوپلیتیک با تاکید بر ژئواستراتژی. انتشارات دانشگاه تهران. چاپ اول، تهران.

منابع لاتین

- David (2004), Why is Strategy Difficult, in Boone Bartholomees (ed.), Guide to National Security Policy and Strategy, U.S Army War Collge
- Gray, Colin (Dec 1990), The Definitions and Assumptions of Deterrence, The Journal of Strategic Studies, Vol 13, No 4.
- Horton, Frank, Edward Warner, Anthony Rogerson (ed.) (1974), Comparative Defense Policy, Baltimore, John Hopkins University Press.
- How to Make war, The Armed Forces of the World –p:534
- Huntington, Samuel (1996). The Clash of Civilions and the Remaking of World Order, New York: Simon and Schster.
- Lansbury House Trust Fund (1983), Defense Without the Bomb, London, Taylor & Francis LTd.
- Lider, Julian (1983), Military Theory: Concept, Structure & Problem, Alder shot, Gower Pub Company.